

12. Старовойтова Г. В. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев / Г. В. Старовойтова. – СПб. : Лимбус Пресс, 1999. – 208 с.
13. Туровський І. Що таке сепаратизм і чому за нього слід карати / І. Туровський // Народне слово. – 17.06.2005.
14. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Масенко. – К. : ВД «Киево-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
15. Kymlicka W. Multicultural Odysseys / W. Kymlicka // Ethnopolitics. – 2007. – Vol. 6. – № 4.

O. Kurinni

REALIZATION OF THE RIGHT TO INNER SELF-DETERMINATION BY NATIONAL MINORITIES IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

In the article the precedents of changes in administrative division of Ukraine are considered in the context of realization of the right to inner self-determination by national minorities of Ukraine.

Keywords: Crimean Tatars, right to self-determination, national minorities, administrative division.

УДК 341:341.485

Антонович М. М.

ЕЛЕМЕНТИ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В ГОЛОДОМОРІ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ ЗГІДНО З РИМСЬКИМ СТАТУТОМ МІЖНАРОДНОГО КАРНОГО СУДУ

У статті проаналізовано елементи злочину геноциду згідно з Римським Статутом Міжнародного карного суду та «Елементами злочинів», прийнятими як допоміжне джерело до Римського Статуту. Елементи злочину геноциду розглянуто на прикладі Голодомору 1932–1933 років в Україні. Зроблено висновок про наявність усіх зазначених елементів злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні.

Ключові слова: геноцид, елементи злочину геноциду, намір вчинити геноцид (*mens rea*), матеріальні елементи злочину геноциду (*actus reus*), Голодомор.

Вступ

Римський Статут Міжнародного карного суду (далі – МКС) 1998 року не може бути застосований до Голодомору 1932–1933 років в Україні. Про це чітко зазначено в самому Статуті – Суд має часову юрисдикцію лише щодо тих злочинів, які були вчинені після набуття чинності Римським Статутом. Однак виходячи з того, що, з одного боку, Римський Статут кодифікує норми міжнародного карного права щодо відповідальності за злочини геноциду, проти людства, воєнні злочини та злочин агресії, які діяли до нього, а з іншого боку, геноцид є злочином згідно з міжнародним звичаєвим правом, і заборона геноциду є нормою *jus cogens*, у цій статті я роз-

гляну поняття елементів злочину геноциду як вони визначені в Римському Статуті та в тексті «Елементів злочинів», і проаналізую елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні.

Елементи злочину геноциду згідно з Римським Статутом Міжнародного карного суду

Римський Статут МКС передбачає таке окреме джерело застосування, як «Елементи злочинів». Відповідно до ст. 21 Статуту МКС застосовує, в першу чергу, Римський Статут, «Елементи злочинів» (*Elements of Crimes*), Правила щодо процедури та доказів (*Rules of Procedure and*

Evidence). По-друге, де це доцільно, МКС застосовує договори і принципи та норми міжнародного права, у тому числі визнані принципи міжнародного права збройних конфліктів. Крім того, МКС може застосовувати загальні принципи права, а також принципи і норми права, як вони витлумачені в його попередніх рішеннях. Як бачимо, «Елементи злочинів» геноцидів, злочинів проти людства і воєнних злочинів, щодо яких МКС має юрисдикцію, виділені як окреме джерело права, яке застосовує МКС. Вони приймаються більшістю у дві третіх голосів членів Асамблеї держав-учасниць. Згідно зі ст. 9 Римського Статуту «Елементи злочинів» повинні допомагати Суду в тлумаченні та застосуванні статей 6, 7, 8 Статуту МКС, які стосуються зазначених злочинів.

Згідно зі ст. 30 Римського Статуту МКС, якщо не передбачено інше, особу можна притягти до кримінальної відповідальності і покарати за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, лише в тому випадку, коли **матеріальні елементи** злочину здійснені з **наміром** (intent) і **знанням** (knowledge). Особа має намір вчинити злочин, коли: а) щодо поведінки, ця особа має на меті брати участь у цій поведінці (in relation to conduct, that person means to engage in the conduct); б) щодо певного наслідку, ця особа має намір спричинити такий наслідок чи усвідомлює, що він настане в результаті такої послідовності подій (in relation to a consequence, that person means to cause that consequence or is aware that it will occur in the ordinary course of events). Стаття 30 також передбачає, що «знання» (knowledge) означає усвідомлення того, що обставини існують чи наслідки матимуть місце за нормального перебігу подій (For the purposes of this article, 'knowledge' means awareness that a circumstance exists or a consequence will occur in the ordinary course of events).

Якщо в «Елементах злочинів» немає жодного натяку на **усвідомлення** (mental element) певної поведінки, наслідків чи умов, передбачається, що застосовується відповідний елемент усвідомлення (mental element), тобто намір, знання чи обидва ці елементи, передбачені у ст. 30 [1].

Щодо матеріальних елементів злочину геноциду, то в Римському Статуті немає чіткого їх визначення. Підготовча комісія, яка працювала над проектом «Елементів злочинів», визнала, що «матеріальні елементи» злочину належать до специфічних елементів визначення злочинів згідно зі статтями 6–8 Римського Статуту. Це стосується поведінки чи дії, описаної у визначенні; будь-яких наслідків, які можуть бути визначені на додаток до поведінки; а також фактичних обставин, які роблять визначення більш чітким (qualify the definition) [2]. Такий підхід

був застосований у проекті остаточного тексту «Елементів злочинів», структура яких охоплює поведінку, наслідки, обставини. Підготовча комісія завершила цей документ у червні 2000 року, і текст «Елементів злочинів» було прийнято.

У статті 6 Римського Статуту, яка повністю відповідає ст. II Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього, геноцид визначається як «такі акти, що чиняться з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу, як таку» (*mens rea*) і перераховуються такі матеріальні елементи злочину геноциду (*actus reus*):

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних пошкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її;
- г) заходи, розраховані на запобігання дітородінню у середовищі такої групи;
- г) насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу».

Елементи злочинів визначені в усіх зазначених актах геноциду, передбачених у ст. 6 Римського Статуту. Ці елементи структуруються за такими принципами: 1) оскільки елементи злочинів сконцентровані на поведінці, наслідках і обставинах кожного окремого злочину, вони, зазвичай, перераховуються саме у такому порядку; 2) коли необхідно, після поведінки, наслідків і обставин зазначається конкретний елемент усвідомлення (mental element); 3) насамкінець вказуються контекстуальні обставини [1].

Елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні

Серед зазначених у статті 6 Римського Статуту, що повністю відповідає ст. II Конвенції про геноцид, актів геноциду, щодо Голодомору найчастіше застосовують третій пункт – «навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її».

У тексті «Елементів злочинів» у цьому діянні виділено такі елементи:

1. Злочинець створив для однієї чи більше осіб певні умови життя.
2. Така особа чи особи належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи.
3. Злочинець мав намір знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.
4. Умови життя були розраховані на фізичне знищення цієї групи, цілком або частково.
5. Ця дія відбулась у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи, чи

була дією, що сама могла спричинити таке знищення [1].

Кожен із зазначених елементів злочинів геноциду можна знайти в Голодоморі 1932–1933 років в Україні. Зокрема, щодо створення для осіб певних умов життя, без сумніву, голод був штучно створений шляхом встановлення непомірних квот на зерно і виїмки спершу всього зерна, що було у селян, а потім усіх харчів.

Це було спрямовано проти селян, переважна більшість яких була українцями, що є ознакою другого елементу злочину геноциду – особа чи особи належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Селяни становили питому частину української нації, а оскільки українізація на початку 30-х років ХХ ст. досягла такого рівня, який радянська влада вважала небезпечним для збереження України в складі Радянського Союзу, необхідно було знищити або підірвати дух цієї питомої частини української нації. Як зазначив Міжнародний карний трибунал щодо колишньої Югославії, «якщо специфічна частина групи є символічною для цілої групи, чи найголовнішою (суттєвою, essential) для її виживання, це може свідчити на користь того, що ця частина може бути визначена як істотна (важлива, суттєва, substantial) в рамках ст. 4» Статуту Міжнародного карного трибуналу щодо колишньої Югославії (“if a specific part of a group is emblematic of the overall group, or is essential to its survival, that may support a finding that the part qualifies as substantial within the meaning of Article 4”) [3].

Зокрема, в постанові Центрального комітету Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків (ЦК ВКП(б)) і Ради народних комісарів (РНК) СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. [4] чітко простежується переляк влади перед результатами українізації, яка вийшла за «дозволені» рамки, та безпосередній зв'язок політики хлібозаготівель і результатів українізації. Хлібозаготівлі мали стати методом придушення соціального і національного опору. Зокрема, в п. 6 ЦК і РНК відзначають, що замість правильного більшовицького проведення національної політики у низці районів України українізація проводилася механічно, без урахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного підбору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям та іншим створити свої контрреволюційні осередки й організації. Згідно з п. 7, ЦК і РНК особливо вказують Північнокавказькому крайкому і крайвиконкому, що легковажна, така, що не впливає з культурних інтересів населення, не більшовицька українізація майже половини ра-

йонів Північного Кавказу за повної відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації опору заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т. д.

З метою розгрому опору хлібозаготівлям куркульських елементів і їхніх «партійних» і безпартійних прислужників у постанові «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» ЦК і РНК СРСР було ухвалено, серед іншого, запропонувати ЦК КП(б) і РНК УСРР звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути механічне проведення її, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації. Особливо чіткі вказівки давалися щодо Північного Кавказу, а саме, негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети і журнали, що видаються, з української мови на російську як зрозумілішу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову. Ще раз підкреслю, що всі ці заходи зазначались у постанові «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області».

Третій елемент геноциду – намір злочинця знищити, цілком, або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, також чітко простежується в злочині Голодомору 1932–1933 років. Очевидно, що в жодному документі така злочинна влада, як комуністична, не вказувала на намір знищити шляхом голоду мільйони українських селян. Однак, як зазначає МКС, висновок про існування наміру і усвідомлення можна робити з відповідних фактів і обставин (Existence of intent and knowledge can be inferred from relevant facts and circumstances) [1]. Тобто, намір не обов'язково має бути чітко зафіксований у документах чи висловлений у публічних усних промовах. Про нього можна стверджувати, виходячи з фактів і обставин злочину.

Факти і обставини свідчать про існування таких елементів злочину Голодомору, необхідних для кваліфікації його як геноциду, як намір і усвідомлення цього злочину. Існує багато документів, які підтверджують, що влада знала про жахливе становище українських селян. Опубліковані не лише листи іноземних консулів, а й донесення самих секретних співробітників ДПУ УСРР про голод у різних регіонах України. Зокрема, в донесенні секретного співробітника

Одеського обласного відділу ДПУ УСРР від 9 червня 1932 р. повідомляється про голод серед селян, які вже не мають хліба [5]. Таких свідчень обізнаності влади про вбивчий голод більше ніж достатньо.

Крім того, щодо елементів усвідомлення, які асоціюються з елементами оціночних суджень, такими, зокрема, що вміщують терміни «нелюдський» чи «жорстокий», в «Елементах злочинів» зазначається, що не є необхідним, щоб злочинець особисто робив таке оціночне судження, якщо не зазначається протилежне [1].

Четвертий елемент злочину геноциду – умови життя були розраховані на фізичне знищення цієї групи, цілком або частково. Зокрема, Косіор і Чубар дістали право призупинити постачання товарів для українських сіл аж до закінчення ними хлібозаготівельного плану. А оскільки цей план був абсолютно завищеним, припинення постачання товарів до українських сіл очевидно означало голод в цих селах. Така постанова торкалася лише українських сіл.

Серед заходів, спрямованих на фізичне знищення українських селян, можна, зокрема, зазначити режим «чорних дошок», який був також уведений саме в регіонах, населених українцями. Так, 4 листопада 1932 року система «чорних дошок» була запроваджена на Кубані, в районах, заселених українцями. 18 листопада 1932 року постановою ЦК КП(б)У «чорні дошки» були введені в Україні, і вже 6 грудня 1932 року була оприлюднена спільна постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР про занесення на «чорну дошку» шести сіл України. Поступово до списку «чорних дошок» додаються нові колгоспи, зокрема, рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 р. до «чорної дошки» заносяться господарства ще 22 районів. У цілому, на «чорні дошки» були занесені колгоспи 82 районів України, тобто майже чверті адміністративних районів, із населенням 5 млн людей [6]. Села, які були занесені на «чорні дошки», оточувалися збройними загонами, усі продовольчі та насінневі запаси звідти вивозили, заборонялася торгівля та ввезення будь-яких товарів, тобто занесення на «чорну дошку» автоматично означало винищення голодом мешканців цих сіл.

П'ятий елемент – ця дія відбулась у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи чи була дією, що сама могла спричинити таке знищення. Голодомор був організований як один із злочинів у серії інших злочинів, спрямованих на знищення, цілковите чи часткове, української нації. У своїй статті «Радянський геноцид в Україні» автор терміна «геноцид» Рафаель Лемкін представив український геноцид як на-

мір режиму знищити українську націю в чотири стадії: 1) знищення національної еліти, 2) знищення національної церкви, 3) винищення значної частини українських селян і 4) змішування українців з іншими національностями шляхом переселень. На всіх чотирьох фазах знищення національний характер цієї операції, як зазначав Лемкін, був визначальним, оскільки навіть основні жертви геноциду – заморені голодом українські селяни – представлені як носії («the repository») національного духу і тих рис, які роблять їх «культурою і нацією» (that make them “a culture and a nation”). Як зазначає Роман Сербин, цей аналіз чотириступеневого знищення української нації є основним внеском Лемкіна у вивчення українського геноциду [7].

Післямова

Закінчити цей короткий аналіз елементів злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні у світлі Римського Статуту Міжнародного карного суду можна словами американського науковця Самуеля Тоттена і австралійського науковця Поля Бартропа, які дуже чітко виокремлюють усі елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні. Як зазначають С. Тоттен і П. Бартроп у збірнику матеріалів для читання «The Genocide Studies Reader» (2009 р.), в Україні протягом 1932–1933 років було заморено голодом між 5 і 7 млн селян, більшість з яких були етнічними українцями, через штучний радянський голод у результаті того, що уряд Сталіна вилучив увесь урожай і навіть засоби виробництва харчів. У цьому випадку величезна кількість смертей була продуктом ідеологічно спланованого соціального винищення. Метою було знищити так званих куркулів, однак фактично мішенню став кожен, хто підтримував українізацію (український націоналізм, свободу, вираження своєї культури), включно з найбіднішими. Супроводжувала цю поведінку насильницька інтеграція різних релігійних і національних груп в існуючу радянську політичну структуру в середовищі насильницької русифікації. Геноцид, як продукт екстремального вияву соціальної технології, трансформував традиційні форми землевласності та землекористування і буквально спустошив село від усього, що могли споживати селяни. Тоттен і Бартроп доходять висновку про те, що навіть за найстрогішим (найточнішим, strictest) визначенням геноциду масові знищення, здійснені радянським режимом, можна класифікувати як геноцид, і відносять Голодомор 1932–1933 років в Україні до трьох основних геноцидів першої половини ХХ ст., поряд з геноцидом вірменів і Голокостом [8].

1. Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal+Texts+and+Tools/>. – Р. 7. – Назва з екрана.
2. Boot M. Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court / M. Boot. – Antwerpen, Oxford, New York : Intersentia, 2002.
3. ICTY (2004). – Р 1 (див.: Bartrop P. R., Totten S. The History of Genocide: An Overview / P. R. Bartrop, S. Totten // The Genocide Studies Reader / Ed. by S. Totten and Paul R. Bartrop. – New York and London : Routledge, 2009. – Р. 35).
4. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. // Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – К. : Український інститут національної пам'яті, 2007. – С. 36.
5. Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ : Анований довідник. – В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавринюк. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 280.
6. Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – К. : Український інститут національної пам'яті, 2007. – С. 39.
7. Serbyn R. Rafael Lemkin on the Ukrainian Genocide / R. Serbyn // The Holodomor Studies. – 2009. – Vol. 1.
8. Bartrop P. R. The History of Genocide: An Overview / P. R. Bartrop, S. Totten // The Genocide Studies Reader / Ed. by S. Totten and Paul R. Bartrop. – New York and London : Routledge, 2009. – Р. 135–136.

M. Antonovych

ELEMENTS OF THE CRIME OF GENOCIDE IN THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE UNDER THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

The article deals with the elements of the crime of genocide under the Rome Statute of the International Criminal Court and “Elements of Crimes” adopted as a subsidiary source to the Rome Statute. Elements of the crime of genocide are analyzed on the example of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine. The author draws to the conclusion that all of the elements of the genocide crime are present in the 1932–1933 Holodomor in Ukraine.

Keywords: genocide, elements of the crime of genocide, intent to commit genocide (*mens rea*), material elements of the crime of genocide (*actus reus*), the Holodomor.

УДК 340.15(477)

Журбелюк Г. В.

КВАЛІФІКАЦІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

У статті проаналізовано найбільш спірні проблеми кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, визначення наміру суб'єкта злочину у контексті Статуту Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933 рр., намір суб'єкта злочину.

Приєднання України до процесу підписання договору щодо створення у 1998 р. першого незалежного постійно діючого Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та прийняття його Статуту (Римського Статуту – РС) відбувалось поетапно: з підписання договору (січень 2000 р.) до набуття чинності (липень 2002 р.) у зв'язку з ратифікацією Статуту 60 країнами. Потім через

адаптацію національного законодавства, розгляду законопроектів з внесенням змін до Конституції України для ратифікації Статуту Верховною Радою.

Цей процес приєднання до міжнародно-правових інституцій посилив в Україні загальний суспільний інтерес до аналізу довго замовчуваного факту Голодомору, приховуваних мо-